

5.9.6 (10 02 22) ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ)
5.9.6 ЗАБОНҲОИ ХАЛҚҲОИ МАМОЛИКИ ХОРИҶӢ (ЗАБОНҲОИ ЭРОНӢ)
5.9.6 LANGUAGES OF THE PEOPLES OF FOREIGN COUNTRIES (IRANIAN LANGUAGES)

УДК 811.21/22

DOI 10.24412/3005-849X-2024-1-76-85

**УСУЛИ ШАРҲИ МАЪНОИ
МОДДАҲОИ ЛУҒАВӢ БО
ИСТИФОДА АЗ МУРОДИФОТИ
ЗАБОНУ ЛАҲҶАҲО ДАР
ФАРҲАНГИ “БУРҲОНИ ҚОТЕЪ”**

**СПОСОБ ТОЛКОВАНИЯ
ЗНАЧЕНИЙ ЛЕКСИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
СИНОНИМОВ НА ДРУГИХ
ЯЗЫКАХ И НАРЕЧИЙ В
СЛОВАРЕ «БУРХОНИ ҚОТЕЪ»
(«НЕОСПОРИМОЕ
ДОКАЗАТЕЛЬСТВО»)**

**METHOD OF INTERPRETING THE
MEANINGS OF LEXICAL UNITS
USING SYNONYMS IN OTHER
LANGUAGES AND ADVERBS IN
THE “BURHONI QOTE”
DICTIONARY (“UNCONDITIONAL
EVIDENCE”)**

*Ғиёсов Нурулло Исматович, ходими калони
илмии “Институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои
ҷомеашиносӣ”-и МДТ “ДДХ ба номи академик Б.
Ғафуров”; Раҳматова Шахноза Равшановна,
омӯзгори МДТ “ДДХ ба номи академик Б.
Ғафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

*Ғиясов Нурулло Исматович, ст. научный
сотрудник Научно-исследовательского
института общественных наук ГОУ “ХГУ
имени акад. Б. Гафурова”; Рахматова
Шахноза Равшановна, преподаватель
ГОУ “ХГУ имени акад. Б. Гафурова”
(Худжанд, Таджикистан)*

*Ghiyasov Nurullo Ismatovich, senior officials of
“The Scientific-Research Institute of Social
Sciences” under the SEI “KhSU named after
academician B. Gafurov” Rahmatova Shahnova
Ravshanovna, lecturer of the SEI “KhSU named
after academician B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) e-mail: nur-1954@mail.ru*

Усули шарҳи маънои моддаҳои луғавӣ бо истифода аз муродифоти забону лаҳҷаҳо дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” таҳлилу баррасӣ шудааст. Муайян гардидааст, ки дар тавзеҳи моддаҳои луғавии фарҳанг дар баробари муродиф ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он муродифот бо забонҳои дигар, аз ҷумла, арабӣ, туркӣ, сурёӣ, румӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, озарбойҷонӣ ва лаҳҷаҳои арабӣ, туркӣ ва ҳиндӣ низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Омилҳои истифода аз муродифоти забонҳои бегона, ба кадом забону лаҳҷаҳо тааллуқ доштани чунин муродифот кушода дода шуда, ҳулоса бароварда шудааст, ки муаллифи фарҳанг ҳини таширҳу тавзеҳи вожаҳои истилоҳотӣ, душворфаҳм ва мансуб ба ғиёшиносӣ, дорушиносӣ, тиб ва амсоли онҳо ба чунин усули таширҳу рӯй овардааст.

Калидвожаҳо: “Бурҳони қотеъ”, Муҳаммадхусайни Бурҳон, фарҳангшигори, усулҳои шарҳ, моддаи луғавӣ, усули шарҳ бо муродифот, забонҳо, лаҳҷаҳо

Рассмотрены способы толкования значений лексических единиц с использованием синонимов на других языках и наречий в словаре «Бурхони қотеъ» («Неоспоримое доказательство»). Установлено, что при разъяснении языкового материала в данном словаре наравне с синонимами из персидско-таджикского языка и его диалектов использованы синонимы из других языков, в том числе арабского, турецкого, сурьянского, латинского, греческого, индийского, азербайджанского, и наречия из арабского, турецкого и индийского языков. Выявлены факторы использования синонимов из других языков и принадлежность этих синонимов к тому или иному языку и диалекту. Сделан

вывод, что автор словаря прибегает к данному методу при толковании и разъяснении терминов, малопонятных слов или слов, относящихся к ботанике, фармакологии, медицине и т.п.

Ключевые слова: «Бурхони котеъ» («Неоспоримое доказательство»), Мухаммадхусайн Бурхон, лексикография, способы толкования, лексическая единица, способ толкования с использованием синонимии, языки, диалекты

The article dwells on the ways of interpreting the meanings of lexical units using synonyms in other languages and adverbs in the dictionary “Burhoni Qote” (“Irrefutable Evidence”). It has been established that when explaining the linguistic material in this dictionary, along with synonyms from the Persian-Tajik language and its dialects, synonyms from other languages, including Arabic, Turkish, Suryan, Latin, Greek, Indian, Azerbaijani, and adverbs from Arabic, Turkish and Indian languages. Factors in the use of synonyms from other languages and the belonging of these synonyms to a particular language and dialect have been identified. It is concluded that the author of the dictionary resorts to this method when interpreting and explaining terms, obscure words or words related to botany, pharmacology, medicine, etc.

Key-words: “Burhani Qote” (“Irrefutable Evidence”), Muhammed Hossein Burhon, lexicography, methods of interpretation, lexical units, method of interpretation with synonyms, languages, dialects

Фарҳангшиногон дар тадвини фарҳангҳои хеш усулҳои гуногуни шарҳи моддаҳои луғавиро қорбаст намуда, бо ҳар гуна роҳи васила қўшиш ба ҳарч додаанд, то ки дарки маънии калима ба ҳамагон саҳл бошад. Дар ин бобат онҳо сайъ менамоянд, ки талаботи замони ҳудро ба иноват гирифта, барои қонъ намудани ҳонандаи давр аз тамоми усул ва роҳи воситаҳои фарҳангшиногӣ истифода баранд. Аз ҷумла, Мухаммадхусайни Бурҳон қўшидааст, то фарҳанги “Бурҳони қотеъ” ба мардумони форсидабон ва ҳатто дигар миллатҳо дастрас ва мавриди истеъмоли бошад. Барои дар амал татбиқ намудани ин ҳадафи хеш ӯ аз усулҳои гуногун истифода намудааст, ки яке аз онҳо истифодаи муродифот дар тафсири маънои калима мебошад. Дар “Бурҳони қотеъ” дар шарҳи моддаҳои луғавӣ муродифот ба забони форсӣ ҳеле фаровон истифода гардидааст, зеро ин усули ташреҳи маъно дар фарҳангшиногӣ форсӣ-тоҷикӣ аз қуҳантарин ва маъмултарин усул ба шумор мерафт. Дар баробари ин дар фарҳанг боз усули истифодаи муродифот аз забонҳои дигар ва лаҳҷаҳои гуногун низ ба ҷашм мерасанд. Дар мақолаи мазкур тасмим гирифтём, ки усули муродифот ба забонҳои дигар ва лаҳҷаҳо ба риштаи таҳқиқ кашем. Қорбурди ин усул дар тадвини фарҳангҳо аз дараҷаи забондонии фарҳангшиногӣ ва вусъати тафаккури луғавӣ ӯ далолат мекунад. Дар қорбасти ин усул муаллиф бевосита ба аъёнаҳои фарҳангшиногӣ пешин таъя намудааст, зеро ин падида дар фарҳангҳои пеш аз “Бурҳони қотеъ” низ то андозае ба назар мерасад.

Забоншиносон дар таҳқиқоти хеш дар мавриди усули номбурда ақидаҳои ҳудро баён намудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Ф. Ғиёсова дар мавриди истифодаи ин усул дар фарҳангҳои қарни XVII чунин иброз меорад: “Дар фарҳангҳои қарни XVII барои ташреҳи маънои моддаҳои луғавӣ муродифҳои онҳо аз забонҳои дигар низ ба таври фаровон истифода шудаанд. Истифодашавии чунин вожаҳо дар фарҳангҳои тафсирии тоҷикӣ нишон аз заъфи забони тоҷикӣ-форсӣ нест, балки решаҳо ва сабабҳои он дар омилҳои берунизабонӣ, ё ҳуд экстралингвистӣ аст [4, 131]”. Алиасғари Ҳикмат бошад, дар мавриди муродифи забони дигар будани калимаҳои шарҳшаванда ягон ишорае накарда, чунин зикр менамояд: “Аммо бисёре аз калимоти арабӣ дар зайли луғоти дигар ёд шуда...”. [11, 208].

Чихатҳои гуногуни бархе фарҳангҳои пешинро ба назар гирифта, ҳулоса кардан мумкин аст, ки онҳо хусусиятҳои энциклопедӣ дошта, ба фарҳангҳои бисёрзабона шабоҳат доранд.

Агар аз замони таълифи фарҳанги “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ оғоз карда, дар фарҳангҳои тафсирии форсӣ-тоҷикӣ моддаҳои луғавӣ бо усулҳои одӣ – антонимӣ, синонимӣ ё омонимӣ ва ғайраҳо шарҳ ёфта бошанд, аллакай дар асрҳои XVI-XVII тарзи мураттаб намудани фарҳанг мураккаб шуда, доманаи корбурди усулҳо васеъ мегардад, ки аз инкишофи фарҳангшиносӣ дар ин асрҳо шаҳодат медиҳад ва то ба ҳадде мерасад, ки барои шарҳи як калима якчанд усулҳо – синонимӣ, антонимӣ, синонимҳои забонҳои дигар ва ғайраҳо корбаст мегарданд. Масалан, дар “Бурҳони қотеъ” омехташавии якчанд усул дар шарҳи моддаи луғавӣ – ҳам усули овардани антоними калима ва ҳам муродифи калима ба забони дигар корбурд шудааст. Барои тақвияти фикр аз фарҳанги номбурда намуна меорем: “Боло-ба вазни коло; ба маънии забар бошад, ки дар муқобили зер аст; ва ба арабӣ фавқ ғӯянд; ва ба маънии дарозӣ ҳам ҳаст, ки ба арабӣ тӯл хонанд; ва аспӣ чанибатро низ гуфтаанд, ки аспӣ кӯтал бошад [6, 224]. В.А. Капранов дар мавриди инкишофи фарҳангшиносӣ дар ин асрҳо ибрози андеша намуда, таъкид мекунад, ки баъди ба сари қудрат омадани Темуриён ва ба сифати забони давлатӣ корбурд шудани забони форсӣ дар Ҳиндустон фарҳангшиносии форсӣ аз асри XIV сар карда, то асри XIX ба авҷи рушди худ мерасад [5, 5]. Ба ҷуз ин, муҳаққиқ Амон Воҳидов махсусан дар асрҳои XVI-XIX ташаққул ёфтани илми фарҳангшиносиро чунин қайд менамояд: “Дар асрҳои XVI-XIX илми луғатнависӣ ниҳоят дараҷаи пеш меравад. Луғатномаҳое, ки дар ин давра офарида шудаанд, дар илми луғатнависию форсизабонон мавқеи муҳимро ишғол мекунанд” [3, 13].

Усули истифодаи синонимҳо ба забонҳои дигар дар фарҳангҳои қабл аз “Бурҳони қотеъ” таълифёфта низ ба назар расидаанд. Намунаи беътарини он фарҳанги маъруфи асри XVI – “Фарҳаннома”-и Ҳусайни Вафой мебошад. Муҳаққиқи фарҳанги мазкур Азиза Отахонова менигорад, ки ҳангоми шарҳ додани растаниҳо муаллиф “бо нишон додани синоними калима дар забони тоҷикӣ ва ё забони дигар...” [8, 39], аз ин усул истифода кардааст.

Қайд кардан ҷоиш аст, ки муҳаққиқи номбурда дар “Бурҳони қотеъ” ва умуман дар фарҳангҳои баъдина боз ҳам бештар истифода шудани муродифоти калима ба забонҳои дигарро таъкид намудааст: “Дар фарҳангҳои баъдина, масалан, дар “Бурҳони қотеъ” эзоҳи номи растаниҳо боз конкреттар ва бо эквивалентҳо аз забонҳои дигар (арабӣ, туркӣ ва ғ.) дода мешавад” [8, 41].

Дар “Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ”-и Ҳусайни Инҷу низ аз муродифоти забони дигар васеъ корбаст намудааст ва муҳаққиқи фарҳанги зикршуда Ҳ. Рауфов чунин ибраз менамояд: “Дар фарҳанг барои тафсири маънои калимаҳо синонимҳои мутабоқи ин калимаҳо аз забонҳои дигар низ ҳале бисёр истифода шудаанд. Бисёри ин қабил синонимҳо арабианд ва як қисмашон ба забонҳои туркӣ, ҳиндӣ ва ғайра тааллуқ доранд” [9, 83-84].

Муҳаққиқ Ф. Гиёсова корбурди муродифоти калима ба забонҳои дигарро аз рӯи маводҳои ҷамъкардаи худ аз фарҳангҳои қарни XVII ба се забон: арабӣ, туркӣ ва ҳиндӣ ҷудо мекунанд [ниг. 4, 132]. Лекин ҳини таҳқиқот маълум гашт, ки дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” ғайр аз муродифоти се забони мазкур боз муродифот аз забонҳои юнонӣ, румӣ, сурёӣ ва ҳатто вожаҳои зиёд аз лаҳҷаҳои бархе аз ин забонҳо ба ҳайси муродифот зикр ёфтаанд.

Муродифи калима дар дохили шарҳ дар “Бурҳони қотеъ” аз рӯи мушоҳидаи мо ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

1. Муродифи калима ба як забон. Дар фарҳанги мазкур муродифот ба забонҳои арабӣ, туркӣ, сурёӣ, румӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, озарбойҷонӣ зикр ёфта, аз ҳама бештар ба забони арабӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст, ки мо дар зайл ҷанде аз онҳоро ба тариқи мисол зикр менамоем:

а) ба забони арабӣ: “Испар – бар вазни меҳтар; сипарро гӯянд; ва ба арабӣ чунна хонанд” [6, 118]. Ё ин ки: “Сипедбарг – номи гиёҳест ва онро ба арабӣ бақлаи ямония гӯянд” [6, 1093]. Ё ки: “Оташи саг – гиёҳест давой ва онро ба тозӣ банафсачӯлкилоб хонанд” [6, 16]. Ба ҷуз ин дар моддаҳои луғавии зерин муродифоти забони арабӣ зикр ёфтаанд: “Азбар” [6, 113], “Ашом” [6, 136], “Таковар” [6, 504], “Дошхор” [6, 815], “Ситам” [6, 1100], Фарғар [6, 1465], Филғуш [6, 1512], “Коҳу” [6, 1584], Кажна [6, 1640], Гарос [6, 1781] ва ғайраҳо.

Фарҳангшинос дар тавзеҳи ҳатто калимаҳои сермаъно кӯшиш менамояд, ки ба ҳар як маънои он муродифи арабиашро зикр намояд ва дар натиҷа дар як моддаи луғавӣ якҷанд муродифи калима ба ин забон зикр меёбад: “Дарқа – ба фатҳи аввал ва сукуни сонӣ ва қофи мафтӯх; ба маънии зиреҳ бошад, ки ба арабӣ диръ хонанд; ва ба маънии сипар ҳам ба назар омадааст, ки ба арабӣ чунна гӯянд” [6, 839]. Қайд кардан ҷои аст, ки Муҳаммад Муин дар хошияи фарҳанги “Бурҳони қотей” ба забони арабӣ мансуб будани калимаи “дарқа”-ро зикр намуда, шаклҳои гуногуни онро баён менамояд. Муҳаммадхусайни Бурҳон дар асараш ба қадом забон тааллуқ доштани моддаҳои луғавии фарҳангширо ишора намекунад ва моддаи луғавии “дарқа”, ки аслан вожаи арабӣ аст, далели боризи ин гуфтаанд. Вале дар шарҳи вожаи арабӣ боз муродифи дигари онро аз забони арабӣ овардани муаллиф шояд шаҳодат аз 1) ба калимаҳои иқтибосии ҳазмшудаи забони форсӣ-тоҷикӣ табдил ёфтани вожаи “дарқа” ва 2) бештар маъмул ва фахмотар будани вожаи “диръ” диҳад.

Ба ҷуз ин, муродифҳои арабии зиёде дарҷ гардидаанд, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ ҳазм шуда рафтаанд ва серистеъмол мебошанд. Барои тақвияти фикр мисоли зеринро меорем: “Суфт – дӯшро гӯянд ва ба арабӣ китф хонанд; ва мозии суфтан ҳам ҳаст, ки аз сӯроҳ кардан бошад; ва ба маънии муҳкам ва мазбӯт ва саҳт низ омадааст; ва ҳар сӯроҳи кӯчакро гӯянд умуман ва сӯроҳи сӯзанро хусусан; ва ба касри аввал (яъне сифт) низ ба маънии ситабр ва ғализ; ва муҳкам ва мазбӯт; ва дӯш, ки китф бошад, омадааст” [6, 1143]. Вожаи “суфт” дар “Луғати фурс” наёмадааст, вале дар “Сихоҳ-ул-фурс” он ба гунаи “сифт” [7, 57] ва танҳо ба маънии “муҳкам ва қавӣ” ташреҳ шудааст. Ин вожа дар “Фарҳанги Қаввос”, “Меъёри Ҷамолӣ”, “Тухфат-ул-аҳбоб” ҳам дида нашуд. Эҳтимол меравад, ки муаллифи “Бурҳони қотей” “суфт”-ро аз “Сурмаи сулаймонӣ” ё “Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ”, ки аз ҷумлаи сарчашмаҳои ин луғат мебошанд, гирифта бошад. Балёнӣ онро ду маротиба оварда “суфт”-и якумиро “муҳкам” ва “сӯроҳ кардани дур(р)” ва дуюмиро “кифт бувад, ки ба арабӣ катиф//китф хонанд”, шарҳ медиҳад [1, 208]. Шарҳи вожаи “суфт”-ро низ муаллифи “Бурҳони қотей” дар таъсир аз “Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ” шарҳ медиҳад: “Суфт – бо аввали мазмӯм ду маънӣ дорад, аввал китфро гӯянд... дуввум сӯроҳи кӯчакро гӯянд умуман ва сӯроҳи сӯзанро хонанд хусусан. Бо аввали максур (сифт) ба маънои ситабр ва ғализ ва маҳкам бошад [12, 1482]. Мусаллам ин нукта аст, ки вожаи “суфт”-и дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба ду маъно шарҳёфта: 1. китф, дӯш, шона; 2. паҳлӯ [10, 281] дар забони тоҷикӣ дар истеъмол набуда, ба гурӯҳи вожаҳои архаистӣ дохил шудааст ва ҷойи онро муродифи аз забони арабӣ ба ҳайси воситаи ташреҳи маънои он оварда, минҷумла, дар “Бурҳони қотей” омада, гирифтааст.

Ғайр аз ин, Муҳаммадхусайни Бурҳон тарзи дигарро дар шарҳи маънии калима ба қор гирифта, дар баробари муродифи калимаи арабино овардан дар ҳуди забони арабӣ ҷӣ муродиф доштани онро зикр менамояд, ки аз дониши амиқи арабидони ӯ дарак медиҳад: “Хурфа – маъруф аст ва онро парпаҳан гӯянд ва ба арабӣ бақлатулҳамқо ва бақлатулмуборақа ва бақлатузаҳро ва бақлатуллина хонанд” [6, 735]. Ё ин ки: “Говчашма – номи доруест, ки ба арабӣ айнулбақар ва айнульҷид хонанд” [6, 1767].

Лозим ба таъкид аст, ки муродифҳои аз забони арабӣ овардаи муаллифи фарҳанг бештар дар моддаҳои луғавии аз рӯи маъно ба гурӯҳи вожаҳои ифодакунандаи

рустаниҳо, дорувориҳо, меваҳо ва ғайра тааллуқ доранд. Тааммуқ сари ин нукта моро бар ин хулоса овард, ки муаллифони фарҳангҳо ҳини тадвини асарашон на танҳо аз сарчашмаҳои адабӣ, фарҳангҳо, осори таърихӣ дигар, балки аз осори мансуб ба тиб, дорушиносӣ, гиёҳшиносӣ ва ғайра ҳам истифода бурдаанд. Масалан, Берунӣ дар “ас-Сайдана фи-т-тиб”-и худ вожаҳои “айнулбакар”, “айнуличил”, “хурфа”, “бақлатулҳамко”, “бақлатузаҳро”, “бақлатулямония” ва ғайра оварда, номҳои гуногун ва сифатҳои доруғии онҳоро шарҳу эзоҳ додааст [2, с.111-112, 327]. Гузашта аз ин, Муҳаммадхусайни Бурҳон дар пешгуфтори мабсӯте, ки ба фарҳангаш навиштааст, дар баробари се сарчашмаҳои фарҳангаш аз “Сиҳоҳ-ул-адвия”-и Ҳусайнулансорӣ – сарчашмаи ҷаҳоруми худ ёдовар мешавад [6, дол], ки муаллифи он табиби исфаҳонӣ ва номи пуррааш Ҳусайн ибни Зайнулобидини Ансорӣ мебошад [7, 200 ва рӯҷӯ ба хошия ҳам шавад].

Аз ҷониби дигар, чунин ба назар мерасад, ки муаллифи фарҳанг бо овардани синонимҳо ҳам аз забони форсӣ-тоҷикӣ ва ҳам забонҳои дигар – арабӣ, туркӣ, юнонӣ ва ғайра ва гоҳе аз чанд забон барои кушода додани маънии калима худро аз ташреҳи мукамал ё навиштани мақолаи ташреҳӣ озод мекунад.

б) ба забони туркӣ: “Обдастондор – яъне офтобадор; ва туркон офтобачӣ гӯянд” [6, 6]; “Уреб – ба маънии муҳарраф ва қач бошад ва туркон қайқоч гӯянд” [6, 112]; “Сунҳор – бар вазни гулзор; ба маънии охири сунуҳ аст, ки зани писар бошад ва ба туркӣ келин хонанд” [6, 1181]. Дар “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ” ҳам калимаи “сунҳор” ба шарҳи зайл омадааст: “Сунҳор – бо аввали мазмун ва сонии зада, зани писар бошад” [12, 1852]. Лозим ба таъкид аст, ки имрӯз калимаи туркии “келин” дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик ҳазм ва ба гурӯҳи калимаҳои серистеъмол дохил гардидааст. Ҳарчанд дар лаҳҷаи минтақаи Кӯлоб калимаи “сунҳор” мавҷуд мебошад, аммо ин калима ба гурӯҳи вожаҳои серистеъмол ворид нест.

Калимаи “сунуҳ” бошад, аз истеъмол баромада, ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ ворид шудааст. Инчунин дар шарҳи моддаҳои луғавии “Арҷ” [6, 97], “Бином” [6, 304], “Парандохтан” [6, 376], “Пиёзак” [6, 434], “Тарп” [6, 481], “Ҷакода” [6, 650], “Зовлона” [6, 1001-1002], “Зуч” [6, 1006], “Самут” [6, 1167], “Ҷазадгунд” [6, 2335], “Ёбир” [6, 2411-2412], ва ғайра истифода аз муродифоти туркӣ сурат гирифтааст.

в) ба забони сурёӣ: “Бужмажа – бар вазни хумкада; офтобпарастро гӯянд; ва он ҷонварест аз чинси ҷалпоса, лекин аз ҷалпоса бузургтар мебошад; ва онро ба сурёӣ хирбо хонанд” [6, 271]; “Гангдиххухт – номи Байтулмуқаддас аст ва ба сурёӣ Илиё хонандаш. Ва пеш аз ин қибла Байтулмуқаддас буда ва ҳоло низ қиблаи насорост; ва ба касри ҳо (яъне Гангдиххихт) ҳам гуфтаанд” [6, 1845];

г) ба забони румӣ: “Ҷажго – бар вазни фардо; говест, ки дар мобайни кӯҳҳои Хато ва Ҳиндустон пайдо мешавад ва онро ба луғати румӣ қутос мегӯянд; ва баъзе гӯянд говест дарёӣ ва баҳриқутос ба сабаби он хонанд; ва қилодаи парчамро низ гӯянд” [6, 1411]; “Капон – бар вазн ва маънии капон аст ва он тарозуест, ки як палла дорад ва ба ҷойи паллаи дигар санг аз шохини он овезанд; ва ба луғати румӣ кустос мегӯянд” [6, 1592];

ғ) ба забони юнонӣ: “Тараҳар – навъе аз бадрон бошад, ки турби саҳроӣ аст ва тухми онро ба юнонӣ қурдумоно ва қурғумоно гӯянд” [6, 483]; “Шалмиз – бар вазни кашниз; ба маънии хулба аст ва он рустанӣ бошад маъруф, ки шанбалила низ гӯянд ва ба юнонӣ фариқа хонанд” [6, 1289];

д) ба забони ҳиндӣ: “Ҷамҳалу – бар вазни канҷалу; номи чинсест аз ғалла, ки онро мушанг хонанд ва ба ҳиндӣ қалов гӯянд; ва ба фатҳи аввал ва сонӣ (яъне ҷамаҳлу) ҳам омадааст, ки бар вазни ғаразгӯ бошад; ва баъзе мушангро муштаг хондаанд ва гуфтаанд ҷамҳалу навъе аз бозӣ бошад [6, 588]; Шалтӯк – бар вазни мафлуқ; биринҷро гӯянд, ки

ханӯз аз пӯст барнаёварда бошанд ва ба ҳиндӣ шолӣ хонанд” [6, 1288]; Як нуктаро қайд кардан ҷоиш аст, ки ҳоло дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ муродифи ҳиндӣ калимаи “шалтӯк”, яъне “шолӣ” дар забони тоҷикӣ роҳ ёфта, доираи истеъмолаш васеъ гардидааст ва калимаи “шалтӯк” ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шудааст. Ин вожа, яъне шолӣ дар шарҳи моддаи луғавӣ “шалтук” дар Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ” низ мазкур аст: “Шалтук – бо аввали мафтук, ба сонӣ зада ва тои ғавқонӣ мазмун ва воҳи маҷхул ва коф, биринҷеро гӯянд, ки аз пӯст барнаёварда бошанд ва онро ба ҳиндӣ шолӣ хонанд” [12, 1625]. Бо назардошти он, ки “Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ” ба сабаби махсусияти сохтор, яъне тарзи ҷойгир намудани моддаҳои луғавӣ ба таври бояду шояд мавриди писанди хонандагон қарор нагирифта буд ва айни замон фарҳанги “Бурҳони қотеъ” мисли “Ғиёсул-луғот” яке аз луғатҳои аз ҳама серистеъмол ба шумор меравад, метавон ҳадс зад, ки маҳз фарҳанги мавриди таҳлили мо боиси минбаъд дар забони тоҷикӣ паҳн гардидану ҷои муодили “шалтук”-ро гирифтани он шуда бошад.

д) **ба забони озарбойҷонӣ:** “Фурота – оби ангур аст, ки нишоста ва орди гандум дар он резанд ва чандон бичунбонанд, ки ба қивом ояд ва саҳт шавад ва онро бар риштае, ки мағзи бодом ё мағзи ҷавз кашида бошанд, монанди шамъ бирезанд; ва онро дар Озарбойҷон босдук гӯянд (ба замми доли абҷад)” [6, 1444].

Маврид ба зикр аст, ки муаллифи “Бурҳони қотеъ” гоҳе дар шарҳу тавзеҳи моддаҳои луғавӣ ва таъкид аз сермаъноии онҳо аз истилоҳоти “забони дарӣ” ҳам истифода бурдааст. Ў дар муқаддимаи асараш менависад: “... камтарини бандагон Ибни Халаф... меҳост, ки ҷамеи луғоти форсӣ ва паҳлавӣ ва дарӣ ва юнонӣ ва сурёнӣ ва румӣ ва баъзе аз луғоти арабӣ...ро ба тариқи эҷоз бинависад” [6, дол]. Аммо чун, ба қавли Алиасғари Ҳикмат, “воқиф ба фикҳуллуғаи забонҳои фурси қадим ва паҳлавӣ набуда, ўро дар ин замина ағлоте рӯй додааст [11, 204]: “Бостон – бар вазни достон; кухна ва гузашта ва қадим ва деринаро гӯянд; ва киноя аз дунё ва олам ва даҳр ва гардун ҳам ҳаст; ва ба забони дарӣ таърихро гӯянд, ки аҳволи пешиниён бошад; ва ба маънии мучаррад ҳам ба назар омада, ки аз тарк ва таҷрид бошад” [6, 221].

2. Муродифи калима ба якҷанд забон. Муаллифи “Бурҳони қотеъ” ҳини шарҳи як моддаи луғавӣ муродифҳоро ба забонҳои гуногун зикр менамояд: “Думтак – мургест баробар ба гунҷишк, пайваста дар канораҳои об нишинад ва дум ҷунбонад. Ва онро ба юнонӣ тарғулудис ва ба арабӣ усфурушшавк хонанд” [6, 879]; “Ведонак – ба маънии коре ва чизе ба ҳам нопайваста бошад ва онро ба арабӣ тафра ва дар Ҳиндустон ноға гӯянд” [6, 2298].

Муаллиф баъзан муродифи моддаи луғавӣ ба қадом забон тааллуқ доштанаширо баён накарда, ба ибораи “ба забони дигар” ё ин ки “лафзи дигар” фикрашро баён менамояд: “Уқори кӯҳон – давоест, ки онро ба лафзи дигар оқирқарҳо хонанд ва ба арабӣ удулфарах гӯянд; ва ба ҳазфи алиф ҳам омадааст, ки уқари кӯҳон бошад” [6, 1378]. Ё ин ки: Ақач – меваест саҳрой, ки дар Хуросон алафи шерон ва ба арабӣ туффоҳулбаррӣ ва ба лафзи дигар зуърур хонанд” [6, 154]. Дар ин ҳолат муаллиф хонандаро дар мавриди ба қадом забон мансуб будани калима ба шубҳа намудан водор менамояд.

Мураттиби “Бурҳони қотеъ” ба ҷуз истифодаи муродифи забонҳои дигар дар шарҳи маъноӣ моддаҳои луғавӣ муродифотро аз лаҳҷаҳои гуногуни ҳам забони форсӣ ва ҳам забонҳои дигар низ қорбаст намудааст. Истифодаи ин тарзи ташреҳи маънии калима дар фарҳангҳои пешин низ ба мушоҳида мерасанд. А. Отахонова қорбурди ин усулро дар “Фарҳангнома”-и Ҳусайни Вафой чунин зикр менамояд. “Ва ҳатто муродифи калима ба лаҳҷаҳо низ дар “Фарҳангнома”-и Вафой ба назар мерасад:

Фарсаб-дарахте бошад, ки боми хона бар он пӯшанд ва шерозиён онро ҳарос гӯянд. Рӯдакӣ гуфта, байт:

*Бому фарсаб ба ҷумла хурд кунӣ,
Аз гаронӣ агар раvӣ бар бом [8, 40]”.*

Дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” муродиф аз якчанд гурӯҳи лаҳҷаҳо – лаҳҷаҳои форсӣ, арабӣ, туркӣ ва ҳиндӣ зикр ёфтаанд, ки мо онҳоро дар зер зикр менамоем.

1. Лаҳҷаҳои забони форсӣ. Дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” чунин лаҳҷаҳои ба забони форсӣ мутааллиқ мавҷуданд:

а) шерозӣ: “Хубозӣ – навъе аз хитмӣ бошад ва онро шерозӣён хитмӣ кӯчак хонанд. Муътадил аст. Бар газандагии зунбӯр зимод кунанд нофеъ бошад” [6, 712]; Бар замми ин, муаллиф калимаҳои лаҳҷаи форсии шерозиро оварда, ба форсӣ чӣ ном доштанаширо зикр менамояд: “Ҳалиму – ба шерозӣ беҳи рустание бошад, ки онро ҳуммозулбақар ва ҳуммозулбаррӣ гӯянд ва ба форсӣ туршинак хонанд” [6, 690]. Шояд дар ин моддаи луғавӣ манзури муаллиф ба форсӣ гуфта, забони адабии форсӣ-тоҷикии ҳамон даврро дар назар дошта бошад.

б) хуросонӣ: “Коланҷ – номи мевает шабех ба кунор ва онро дар Хуросон алафи шерон ва ба арабӣ зуърур хонанд” [6, 1576];

в) кирмонӣ: “Харбузаи рӯбоҳ – ҳанзалро гӯянд ва онро ба кирмонӣ харзаҳра мегӯянд; ва ба арабӣ алкам хонанд” [6, 725].

г) сифохонӣ: “Тӯдарӣ – бар вазни сӯсанӣ; тухми гиёҳест, ки онро ба арабӣ қасиса хонанд ва дар Сифохон қудума ва дар Кирмон модардухт гӯянд ва хурдани он қуввати боҳ диҳад; ва ба маънии сумоқ ҳам ба назар омадааст; ва муарраби он тударич аст” [6, 529];

ғ) аҳли Систон: “Андов – таратезак бошад ва он сабзист хӯрданӣ; ва онро аҳли Систон тараи мира ва арабон ҷарҷир хонанд; ва баъзе гӯянд ҷарҷари сахроист, ки айҳакон бошад [6, 169].

2. Лаҳҷаҳои забони арабӣ. Ба ҳайси муродиф аз лаҳҷаҳои арабӣ чунин лаҳҷаҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд:

а) мавсилӣ: “Говчашм – яъне фарохчашм; ва номи гулест, ки ўро дар шаб бӯӣ бошад ва дар рӯз набошад ва ба арабӣ арор гӯянд; ва номи гуле ҳам ҳаст, ки берунаш сафед ва дарунаш зард мебошад ва ба арабӣ айнулбақар ва баҳор ва дар Мавсил шачаратулкофур ва ба юнонӣ фарбонийон гӯянд. Табиати он гарму тар аст ва бобунаи гов ва ақҳавон ҳамон аст...” [6, 1767].

б) аҳли Шом: “Муштафшор – тилои дастафшон бошад ва он дар ҳазинаи Хусрави Парвез буд. Гӯянд монанди мум нарм шудӣ ва ҳар сурате, ки аз он хостандӣ сохтандӣ; ва шаробхореро низ гӯянд, ки аз ангири пешрас расонида бошанд ва онро ба истилоҳи шаробхорон шароби ҷухудӣ гӯянд ва ба луғати аҳли Шом мистор хонанд; ва ба ҳазфи ҳамза (яъне) ҳам омадааст (6, 2011).

в) аҳли Мағриб: “Арим – навъе аз моҳӣ бошад, ки аҳли Мағриб онро сардин ва ба юнонӣ саморис хонанд; ва дар арабӣ номи истаҳр ва обгире буд, ки аҳли Сабо онро бо санг ва қир баста будаанд; ва ба фатҳи аввал ва сонӣ (яъне арам) дар арабӣ гӯшти беустухонро гӯянд” [6, 1372];

г) аҳли Уммон: “Ашр – ҳар наботеро гӯянд, ки дар вақти шикастани шоҳи он ё баркандани барги он шире аз вай барояд; ва номи рустание ҳам ҳаст, ки самар ва меваи онро ба арабӣ хирфаъ гӯянд, ки ковеша бошад ва усфур низ хонанд; ва баъзе гӯянд навъе аз ҳаршаф аст, ки кангар бошад ва кангармост чизест машхур; ва баъзеи дигар гӯянд дарахтест, ки онро дар Ҳиндустон оғ хонанд; ва ба луғати аҳли Уммон санои маккӣ бошад; ва ба арабӣ адади даҳро гӯянд; ва ҳар даҳ оят аз Қуръонро низ хонанд” [6, 1376];

д) аҳли Начд: “Қасб – навъе аз хурмои хушк бошад, ки аҳли Начд онро баршум хонанд. Гӯянд қобиз аст ва шикам бандад; ва дар арабӣ ба маънии саҳт бошад, ки дар муқобили суғуст аст” [6, 1530];

ғ) **андалусӣ**: “Алқам – арабон ҳар чизи талхро гӯянд умуман ва ба забони андалус ҳанзал бошад хусусан; ва баъзе дарахти ҳанзалро мегӯянд” [6, 1380].

д) **ироқӣ**: “Ақна – луғатест, ки онро дар Андалус сурунҷон ва дар Ироқ луъбати барбарӣ хонанд” [6, 1379];

е) **мисрӣ**: “Луъбати барбарӣ – номи давоест, ки онро ба забони андалус сурунҷон ва ба луғати Миср ақна хонанд; ва онро луъбати барбария ҳам мегӯянд” [6, 1896].

3. **Лаҳҷаи туркӣ**. Ба ҳайси лаҳҷаи туркӣ танҳо лаҳҷаи қабилаи **туркии хатой** ҳамчун муроди фарҳанг омадаанд: “Кажгов – ба маънии кажғост ва он гове бошад, ки дар мобайни кӯҳҳои Ҳиндустон ва Хато ба ҳам мерасад. Думи ӯро бар гардани аспон ва сарҳи алам банданд. Ва онро ба туркии хатой кутос гӯянд. Ва баъзе гӯянд гови дарёист ва ба он эътибор баҳрӣ кутос хонанд” [6, 1639].

4. **Лаҳҷаи ҳиндӣ**. Муҳаммадхусайни Бурҳон ҳатто калимаҳои лаҳҷавии минтақаҳои гуногуни Ҳиндустон, аз ҷумла, лаҳҷаи Даканро низ дар фарҳанг зикр намудааст: “Ғасак – ҷонварест аз кайк ва шипиш бузургтар ва дар миёни рахти хоб мебошад.....ва дар Ҳинди Дакан макан хонанд” [6, 1413].

Як нуктаро бояд қайд кард, ки муаллифи “Бурҳони қотъ” муродифи забонҳо ва лаҳҷаҳо тавҷам дар шарҳи моддаҳои луғавӣ баён менамояд, ки як навъ омехташавии усули муродифоварӣ аз забонҳо ва лаҳҷаҳо мебошад: “Асплунҷ – гиёҳе аст давой, ки онро ба Сифохон шинг ва дар Хуросон риши бузи холдор ва ба арабӣ лиҳятуттайс хонанд. Табиати он сарду хушк аст, хуни бинӣ ва ҷамъи аъзо бибандад ва решҳои кӯҳнаро нофеъ бошад ва қарҳаи амъоро суд дорад; ва азнобулхайр ҳамон аст [6, 120]. Ё ин ки: “Арсаф – бар вазни қарқаф; ҳашишест, ки онро ба шерозӣ мошдору ва ба юнонӣ камофитус хонанд” [6, 1371].

Ғайр аз ин, бо мақсади шарҳи пурраи маънии калима муродифи лаҳҷаҳои гуногун низ яқоя меоянд. Масалан: “Қабарак – гиёҳест хордор, ки онро ба арабӣ ҳасак ва ба шерозӣ хорсуҳак ва ба сифохонӣ хирдо гӯянд ва дар Мағриб ҳамсуламир хонанд. Зимод қардан бар варамҳои гарм нофеъ аст” [6, 1588].

Ба ҷуз ин, муаллиф дар баъзе мавридҳо аз шарҳи маънои калима сарфи назар намуда, танҳо бо овардани муродифи забонҳои дигар ё лаҳҷаҳо қонъ мешавад: “Барғусӣ – тухмест, ки онро ба форсӣ исфаюш ва ба арабӣ базиркутуно ва ба шерозӣ банку ва ба юнонӣ фаслиюн хонанд” [6, 259].

Як нуктаро бояд қайд кард, ки муаллифи “Бурҳони қотъ” ба ҳайси моддаҳои луғавӣ дар қатори сирф вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ, калимаҳои қадимии Занду Позанд ва лаҳҷаҳои забонҳои гуногунро интихоб ва шарҳ медиҳад: “Шақардаюн – ба луғати юнонӣ сири саҳроиро гӯянд ва ба шерозӣ сирму ва ба арабӣ ҳофизулаҷсод хонанд” [6, 1274]; “Ҳарфақон – бар вазни паҳлавон; чизест, ки онро ба арабӣ саммулфор ва ба форсӣ маргимуш мегӯянд. Гӯянд румист” [6, 685]; “Қалбо – бар вазни фардо; ба луғати Занду Позанд ба маънии сағ бошад ва ба тоҷӣ қалб хонанд” [6, 1672]; “Рекоса – ба забони аҳли Марв хорпушти қалонро гӯянд ва ба арабӣ қунфуз хонанд” [6, 990].

Мо бар он ақидаем, ки муаллиф дар тавзеҳи моддаҳои луғавӣ кӯшидааст, то аз ҳар ҷиҳат бо тавони дониши худ калимаҳо шарҳ диҳад ва бо ҳар роҳи василае ба хонанда маънои онро кушода гардонад. Чунон ки дар боло зикраш рафт, аллақай ин усул дар фарҳангҳои пеш аз “Бурҳони қотъ” таълифгардида, аз ҷумла дар “Фарҳангнома”-и Вафой мавриди истифода қарор гирифта буд ва Муҳаммадхусайни Бурҳон бевосита ба анъанаҳои фарҳангшиносии пешин таъя намуна, онҳо ҳамчун маъназ қорбаст намунааст. Ин хусусиятҳои фарҳангро ба назар гирифта метавон онро фарҳанги тафсирии муштарак номид, зеро фарҳанги “Бурҳони қотъ” ҳам ҷилои яқзабона ва ҳам ҷилои бисёрзабона мекунад.

Хамин тавр, маълум мегардад, ки муаллиф ҳам муродифи калимаи форсӣ, ҳам калимаи иктибосӣ, ҳам калимаҳои лаҳҷавӣ ё минтақаҳои гуногунро ба забонҳои гуногун меорад ва то як андоза ба маънии моддаҳои луғавӣ равшанӣ меандозад. Дар навбати худ муродифи калимаҳо метавонанд ҳам ба як забон ё якчанд забонҳо ва ё ин ки ба лаҳҷаҳои гуногун омада бошанд. Ин принсипи пешгирифти муаллифи “Бурҳони қотеъ” ва тавсеаи он аз ҷониби муаллиф шаҳодат аз он медиҳад, ки то чи андоза фарҳангшигори дар асрҳои XVI-XVII ташаккул ёфта, усулҳои гуногуни шарҳ ба вучуд омаданд. Дар фарҳангҳои пешин ин принсипҳо қариб ки аҳён ба чашм мерасиданд ва мураккабшавии шарҳи маънии калима бо ҳар роҳи восита ва омехташавии усулҳои гуногун дар он аз дараҷаи инкишофи баланди фарҳангшигории замони муаллиф дарак медиҳад.

Муҳаммадхусайни Бурҳон дар тадвини фарҳанги “Бурҳони қотеъ” кӯшиш намудааст, ки ҳамаҷониба лексикаи фарҳангро шарҳ диҳад. Бар замми ин, хонанда дар баробари дарки маънии калима чӣ гуна муродиф ба забони ғайр доштанаширо мефаҳмад ва ҳар як мақолаи луғавии фарҳанги “Бурҳони қотеъ” арзиши баландро доро буда, хидматҳои беназири Муҳаммадхусайни Бурҳонро далолат мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Балёнӣ, Тақиуддин Авҳадӣ. Сурмаи сулаймонӣ / Фароҳамоварандаи матн, муаллифи пешгуфтор, ҳавошӣ, тавзеҳот, феҳраст ва мақола Ф.Ғиёсова. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. – 486 с.
2. Берунӣ, Абурайҳон. Ас-сайдана фи-т-тиб / Таҳияи матн ва пешгуфтори А.Ҳ.Мадрушкатӣ. ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 2017. – 502 с.
3. Воҳидов А. Фарҳангшигории форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои X-XIX / А. Воҳидов. – Самарқанд: СамДУ, 2018. – 144 с.
4. Ғиёсова Ф. Н. Усули таширҳи шакл ва маънии калима дар фарҳангҳои қарни XVII. Дис.барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ. – Хучанд, 2006. – 174 с.
5. Капранов А.В. Таджикско-персидская лексикография в Индии XVI-XIX вв./ А.В. Капранов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 224 с.
6. Муҳаммадхусайн ибни Халафи Табрезӣ. Бурҳони қотеъ / Ба эҳтимоми доктор Муҳаммад Муин. Дар панҷ муҷаллад. – Техрон, 1342.
7. Наҳҷувонӣ, Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳ. Сиҳох-ул-фурс. Пешгуфтор, таҳияи матн ва феҳристи алифбоии луғат Ф. Мирзоев. – Душанбе: Гулнақиш, 2023. – 406 с.
8. Отахонова А. Фарҳангномаи Ҳусайн Вафой. – Душанбе: Дониш, 1986. – 124 с.
9. Рауфов Ҳ. “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ” ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс. – Душанбе: Дониш, 1973. – 191с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
11. Ҳикмат, Алиасгар. Бурҳони қотеъ. /Муқаддимаи Луғатномаи Деҳхудо. Ҷ.1. – Техрон: Муассисаи ҷоп ва интишороти Донишгоҳи Техрон, 1377. – С. 201-218.
12. Шерозӣ, Мир Ҷамолуддин Ҳусайни Инҷу. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ. Виростаи Раҳими Афифӣ. Ҷ.2. – Машиҳад, 1351. – 1327. – 2657 с.

REFERENCES:

1. Balyoni, Taqiuddin Avhadi. Surma-i Sulaimoni. The author of the foreword, noted, edited, explanianed, indexed by F. Ghiyosova. - Khujand: Light of Enlightenment, 2006. – 486 pp.
2. Beruni, Aburayhon. As-saydana fi-t-tib. Prepared and foreword by A.H. Madrushkati. V.1. - Dushanbe: Knowledge, 2017. – 502 pp.
3. Vohidov A. Persian-Tajik Lexicography Referring to 10th – 19th centuries. - Samarkand: SamDU, 2018. - 144 pp.

4. Ghiyosova F.N. *The Method of Interpretation of Formation and Meaning of Word in the Dictionaries of the 17th century: candidate dissertation on philology.* – Khujand, 2006. - 174 pp.
5. Kapranov A.V. *Tajik-Persian Lexicography in India Appertaining to 16th – 19th centuries.* - Dushanbe: Knowledge, 1987. - 224 pp.
6. Muhammad Hossein ibn Khalaf Tabrezi. *Burhoni qote` / under the editorship of Dr. Muhammad Muin: in five volumes.* - Tehran, 1342.
7. Nahjuvoni, Muhammad ibn Hindushoh. *Sihah-ul-furs: foreworded, prepared and alphabetical listed by Gh.Mirzoev.* - Dushanbe: Gulnaksh, 2023. - 406pp.
8. Otakhonova A. *Husayn Wafoi`s encyclopedia .* - Dushanbe: Knowledge, 1986. - 124 pp.
9. Raufov H. *“Jahongiri`s dictionary” - as a source of Tajik-Persian lexicography.* - Dushanbe: Knowledge, 1973. - 191pp.
10. *Tajik language dictionary. V.2.* - Moscow: Soviet encyclopedia, 1969. - 949 pp.
11. Hikmat, Aliasghar. *Burhoni qote` / introduced by Dekhudo Dictionary. V.1.* - Tehran: Institute of Tehran University publishing-house, 1377. PP. 201-218.
12. Sherozi, Mir Jamoluddin Hosseini Inju. *Jahangiri`s dictionary: under the editorship of Rahimi Afifi. V.2.* - Mashhad, 1351. - 1327 - 2657pp.